

Els antics rellotgers de Gironella

A la Catalunya del segle XVIII hi va existir un focus artesanal rellotger que es va desenvolupar en diverses poblacions del Principat, una de les quals fou Gironella. Després d'anys de recerques, aquesta vila, la quarta en importància pel que fa al nombre de rellotges localitzats, resta la més desconeguda pel que fa a la seva tradició rellotgera ja que sembla que ningú no s'ha interessat per investigar qui foren els rellotgers autors dels rellotges signats a Gironella i quines relacions van mantenir amb altres rellotgers de fora.

La raó d'aquest article és animar algun estudiós gironellenc a que emprengui aquesta tasca oferint-li els trets fonamentals d'allò que es coneix de la tradició artesanal de la rellotgeria catalana.

Antecedents

L'any 1918, des de les planes artístiques del diari La Veu de Catalunya, el pare Josep Gudiol esmentava per primera vegada, que nosaltres en tinguem constància, l'existència d'uns rellotges de paret o de caixa alta, destinats a les cases particulars i que van ser fabricats durant el segle XVIII en diverses poblacions catalanes. Gudiol deuria haver vist algú d'aquells rellotges en funcionament ja que exaltava els seus autors, els *traçuts rellotgers*, per haver fet uns rellotges capaços d'haver pogut funcionar quasi durant un segle i mig, acreditant així la bondat dels materials i la perfecció de l'obra.

Gudiol citava alguns d'aquells rellotges que es conservaren llavors en el Museu Episcopal de Vic i que portaven inscripcions prou significatives per la seva identificació; *un rellotge amb la inscripció Josep Casanovas me fecit Sentellas 1763, poguent-se'n veure dos fets a Sant Joan les Abadesas, l'un signat Bover. També n'hi ha uns marcats a Moyà, assenyalats amb les xifres 1 i 403, a més d'una esfera d'estany que ostenta les paraules Any 1788 Cataluña-Arens.*

El rellotge gravat amb Moyà 1 va ser un dels protagonistes dels esdeveniments que va desfermar la nova exhumació dels rellotges casolans catalans durant la dècada dels anys cinquanta. No sabem en quines circumstàncies, el rellotge Moyà 1 que estava dipositat al Museu Episcopal de Vic segons el testimoni de Gudiol, va passar a mans del seu suposat propietari, el canonge vigatà Ramon Corbella i Llobet qui, al seu torn, el va regalar a una personalitat desconeguda de Madrid. Això va esdevenir entre 1918, data de l'article de Gudiol, i 1924, any en que el canonge fou traspas-

sat. A principis dels anys cinquanta, aquest rellotge ingressava en una important col·lecció de rellotges barcelonina i la persona encarregada de catalogar i documentar les peces de la col·lecció, el crític d'art Luís Monreal i Tejada va iniciar la recerca de l'antiga tradició rellotgera de la vila de Moyà.

Paral·lelament, un altre col·leccionista i rellotger de Barcelona havia anat trobant i adquirint en diversos llocs de Catalunya uns rellotges vells i mal conservats que li van cridar especialment l'atenció per la seva inesperada procedència local.

Es coneixien en aquell moment 27 rellotges, dels quals 12 eren conservats al Museu de Vic, 8 els havia comprat el col·leccionista de Barcelona en deplorable estat i 7 més estaven repartits en diversos museus, col·leccions i cases particulars. Alguns d'aquests darrers encara es conservaven en funcionament amb uns cent-cinquanta anys al damunt, com a mínim.

Aquell nou camp que s'obria als estudiosos i col·leccionistes d'arreu va atreure l'atenció de persones altament qualificades en la matèria com fou Malcolm Gardner de Londres qui, havent llegit els

esmentats articles, es va afanyar a donar la seva opinió que, per cert, no va satisfer ningú:

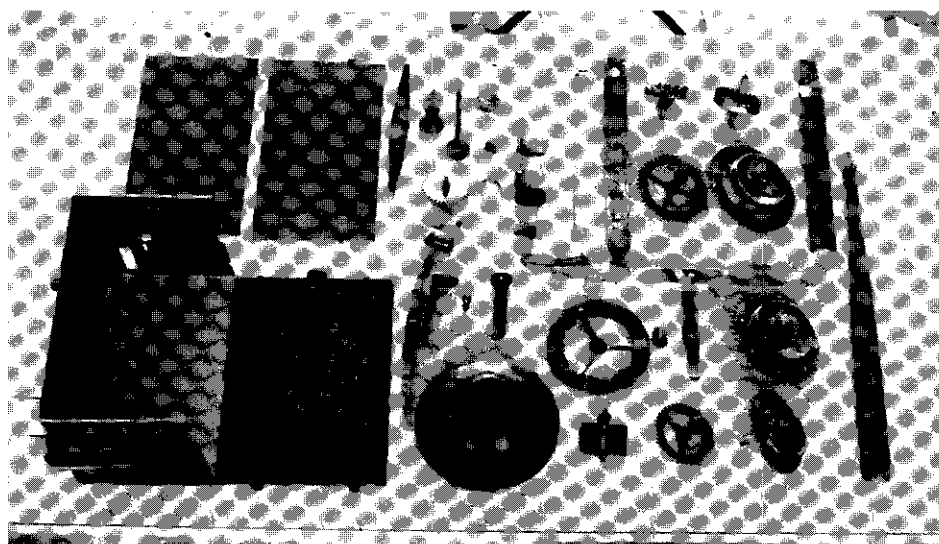
El que sorpren més és l'antiguitat d'aquests rellotges, doncs en la major part dels casos cal no tenir en compte les dates (1721-1799) gravades a les esferes, sobretot en els rellotges d'Arenys.

Amb excepció dels productes de l'escola de Moyà, més aviat aquests rellotges segons el seu aspecte i les seves màquines semblen datar de 1550-1680. Si això és així, com i d'on van arribar a Catalunya? o d'on va venir la influència que va inspirar la seva fabricació en territori català?

Acabava el Sr. Gardner fent una descripció bastant correcta del desenvolupament diferencial de la cultura catalana i donant un vot de confiança a favor de la possibilitat de que alguns d'aquells rellotges, especialment els de Moyà, podien haver estat fets a Catalunya però, això sí, seguint una tradició tecnològica molt poc desenvolupada.

L'expert col·leccionista barceloní va haver de replicar contundentment amb la seva opinió en defensa de l'origen autòcton de tots els rellotges signats a Catalunya i de les dates que apareixien en les esferes dels mateixos. Acceptant, però, que la tecnologia emprada portava uns centenars d'anys de retard i que només els rellotges de Moyà semblaven coherents amb les dades gravades.

Un cop fou ben acceptat l'origen català dels rellotges pels entesos i perplexes antiquaris europeus dels que Malcolm Gardner n'era un element totalment representatiu, calia començar la investigació exhaustiva del tema. Tanmateix, aquí és on el progrés es va encallar. Per una banda el co-

l'leccionista barceloní seguia trobant diferents rellotges, la fotografia dels quals s'afanyava en publicar dins revistes especialitzades, en els seus articles o en els de Luis Montañés, qui durant molts anys ha anat historiant des de Madrid la rellotgeria espanyola. Per altre part s'anaven recollint informacions de diversos col·leccionistes i propietaris particulars que posseïen rellotges catalans, però es va començar a trobar a faltar un estudi general i exhaustiu de la rellotgeria catalana del segle XVIII que només es podia realitzar a partir dels estudis particulars que sortissin de l'exàmen detallat dels arxius de cada localitat on s'han trobat, de moment, referències concretes, és a dir, que es reclamava la presència de l'investigador local.

En aquest sentit cal reconèixer la tasca realitzada pel director de l'Arxiu Històric i Museu Fidel Fita d'Arenys que l'any 1961 va posar a l'abast de tothom un recull de documents relatius als rellotgers d'Arenys, fent incidència en que no és el propòsit de la seva circular publicar estudis sino només divulgar els documents per que puguin ser utilitzats per la persona interessada en el tema. Doncs bé, fins l'any 1989 no hi va haver ningú que realitzés el necessari estudi d'aquells.

A Moià, en canvi, es va portar a terme l'estudi local més complet i exhaustiu d'aquell focus de la rellotgeria catalana. El responsable fou el pare Llogarí Picanyol que l'any 1964 va publicar desde les pàgines de la revista «Modilianum» una magnífica monografia sobre els rellotgers moianesos. El pare Picanyol no va únicament desenterrar els documents de l'època on es parla de les persones motiu de l'estudi, els autors dels rellotges, sino que va recórrer la comarca acompanyat de l'expert rellotger i de l'historiador del tema visitant masies i cases particulars on es podien trobar rellotges de manufactura local encara en funcionament.

A Sant Joan de les Abadesses, l'escultor Francesc Fajula va cercar referències de la família Bover, els rellotgers de Sant Joan, i a Igualada el Sr. Llorenç Perramón trobava i divulgava l'any 1957 algunes dades sobre el rellotger Ratera d'aquella vila.

Altres ciutats no han tingut tanta sort, Centelles, Gironella, Manresa, Mataró, Terrassa,... encara esperen algú que comenci la recerca en els arxius locals.

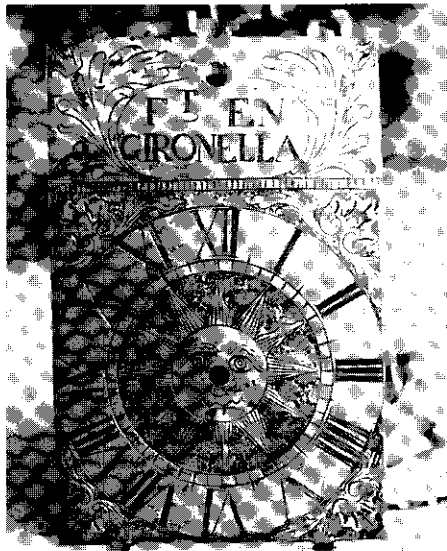
A partir de la situació exposada, ha estat el nostre objectiu principal ordenar la informació de que es disposava fins avui, i cercar noves dades o complementar alguns dels caps que van quedar sense lligar des de llavors. També hem pogut relacionar entre ells alguns dels focus rellotgers que semblava que no tenien cap connexió i adjudicar, amb més o menys encert, la paternitat d'alguns exemplars de rellotge ca-

talà que no disposen d'inscripció acreditativa del seu origen.

Cal dir que amb aquest nou esforç per divulgar una artesanía catalana oblidada, es posa un cop més en evidència la necessitat de trobar els erudits locals que són els que hauran d'investigar més sobre el tema des de dins el municipi o la localitat, cosa que nosaltres conscientment hem evitat fer. Posem, però, en mans d'aquests investigadors amants de la història de la seva localitat tot el material que els pot ajudar en la seva tasca.

Aspectes tècnics dels rellotges

Malcolm Gardner tenia tota la raó quan deia que no podia creure que les màquines catalanes de les que tractem aquí, datessin del segle XVIII. Realment la tecnologia a l'abast dels nostres rellotgers, era llavors absolutament rudimentaria i els era im-

pensable, en aquelles condicions, copiar un rellotge de primera línia del mercat europeu. Així doncs, i davant el preu prohibitiu de les peces d'importació, va sorgir un focus artesanal basat en la construcció de màquines senzilles, resistents i bastant fiables, però amb unes característiques tecnològiques molt caduques en general si les comparavem amb els rellotges contemporanis dels països veïns.

Particularment trobem algun rellotge que s'aproxima força als productes que s'el·laborava llavors a la vila francesa de Morez i que va inundar Europa de rellotges de bona qualitat i preus assequibles. Hi ha algun rellotge de Mataró, Olot i de Moià que estaven gairebé a l'altura tecnològica i artística dels de Morez.

A l'altre costat de la balança hem de posar els rellotges de Gironella que, sense concixer exactament la seva data de construcció, que de tota manera no situarem fora del segle XVIII, tenen un aspecte que

qualsevol entès els faria de dos segles en-tera, com ho feu Gardner.

L'escapament català

Els rellotges catalans en qüestió tenen alguns trets en particular que els dona caràcter. Els exemplars més antics estan fonnits d'un escapament de paletes prou comú a Europa des de l'aparició del rellotge mecànic (c. 1.300) fins el s. XVII. Altres exemplars més evolucionats incorporen un escapament d'ànchora molt rudimentari que s'el podria qualificar de graó perdut entre l'escapament de paletes i el d'ànchora si no fora perquè va aparèixer a Catalunya quan l'escapament d'ànchora ja era adult a Europa.

Per les seves arcaïques i particulars característiques s'el va batejar de manera específica com «l'escapament català». Això va succeir l'any 1958 a Pforzheim en plena efervescència del descobriment dels rellotges domèstics catalans, durant un congrés de la societat alemanya Freunde der Alter Uhren. En una conversa informal, Hans von Bertele va suggerir denominar-lo amb el nom d'escapament espanyol, donat l'origen del mateix, a la qual cosa, l'expert col·leccionista barceloní va replicar que era més escaient el d'escapament català ja que era específic d'aquesta regió i no es trobava en cap rellotge procedent de Galícia o de la cort madrilenya, els únics llocs coneguts llavors d'Espanya, juntament amb Catalunya, productors de rellotges.

L'escapament català és molt rudimentari i aprofita un percentatge menor de les forces mecàniques que distribueix que d'altres escapaments més perfeccionats: dintre de tot, però, aconpleix la seva funció amb prou garanties; la prova en són els molts rellotges que segueixen funcionant després de dos segles amb el mateix mecanisme.

Es diria que la forma de l'escapament català va ser trobada per assaig i que, un cop es va disposar d'un escapament operatiu, no es va anar perfeccionant com succeí en d'altres focus artesanals europeus.

La constitució general dels rellotges catalans no exigia, però, la millora de l'escapament, ja que tots els altres components del rellotge gaudien del mateix primitivisme i rudiment que l'escapament.

Hi ha una explicació lògica per aquest conjunt d'inconvenients i és que els artesans que emprangueren la tasca de fabricar rellotges no provenien del món de la rellotgeria, la qual no tenia cap tradició en el país des del temps de Pere el Cerimoniós, sino que eren ferrers i manjans experts o relacionats amb la fabricació d'armes, branca en la que Catalunya n'era capdavantera.

Així trobem sovint relacionats els re-

llogers contemporàniament o en els seus antecessors, amb els panyetaires, cepadors, ferrers, manyans, que, sens dubte, aprengueren la tasca de fabricar rellotges amb la tecnologia que coneixien, és a dir, la de les armes; una tecnologia que a Catalunya i a Ripoll, essencialment, destacava arreu d'Europa, però que en els rellotges hi contrastava negativament.

La combinació de rellotger i armer ja venia de lluny i la trobem també a d'altres llocs. Per exemple Jacques Cutriffin, conegut per Jacques de Friburg, era magister horologium et bombardorum ragalium (mestre dels rellotges i dels canons reials) de la cort de Carles V de França, el qual fou constructor i custodi del rellotge de torre de Grenoble, armer de Joana d'Arc. Kaspar Brunner, famós com a rellotger i fonedor de canons, va treballar més de tres anys (1527-30) en el rellotge del campanar de Berna. Amb l'invent de les armes portàtils trobem rellotgers i armers relacionats per tota Europa. També fou molt normal la relació entre rellotger i serraller.

En conjunt, el rellotge català del s. XVIII gaudia d'un disseny extern actualitzat, ja que les esferes eren similars a les que es feien llavors, especialment a Anglaterra i, en canvi, disposaven d'una màquina de característiques molt endarrerides i d'una realització molt primitiva, pel seu nivell d'acabat i qualitat, en comparació amb les dels rellotges estrangers contemporanis.

La producció de rellotges domèstics catalans està delimitada per la quantitat de poblacions de les que s'en ha trobat, al menys, un exemplar amb el seu nom gravat. Aquests noms són, de moment, Arenys, Barcelona, Centelles, Gironella, Igualada, Manresa, Mataró, Moià, Olot, Sant Joan de les Abadesses, Terrassa i Vic.

Un altre factor és el temps durant el qual tenim proves de la continuïtat en la fabricació. La data més antiga la ostenta un rellotge procedent de Mataró i que fou datat l'any 1721.

Podem només intuir que a Gironella es començaren a fabricar rellotges vers la mateixa data, tot i que no existeix cap rellotge signat a Gironella que porti la data, per tant aquesta suposició basada en les característiques de les màquines, podria no ser del tot exacte.

El gruix dels rellotges datats o que es puguin adjudicar amb certes garanties abasta des de 1750 fins a 1800 i queden unes cues menys nombroses que es perllonguen fins el primer terç del s. XIX a Arenys i Moià i fins la segona meitat del s. XIX pel que fa a l'únic exemplar signat a Barcelona.

De tota manera, cal descriure els rellotges de cada població per separat, ja que cada lloc presenta unes característiques diferenciades. Encara no s'ha pogut esta-

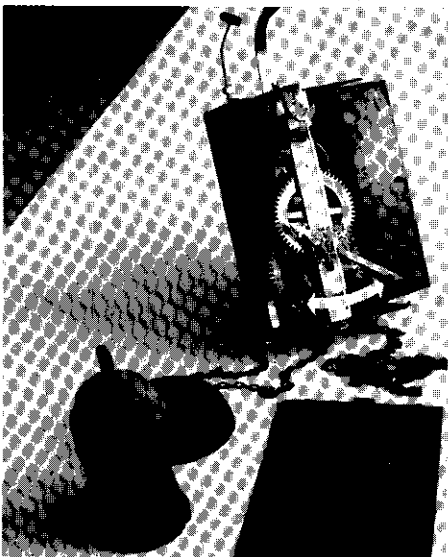
blir el grau de relació que hi va existir entre els diferents tallers catalans. De moment, però, podem intuir una semblança entre els rellotges procedents de Centelles i Arenys, pel que fa al disseny i realització de les esferes. Entre les màquines fetes a Arenys i a Sant Joan de les Abadesses hi ha també una similitud molt acusada, així com entre les de Mataró i Manresa.

Els rellotges de Gironella i Igualada incorporen un sistema de despertador molt similar i les esferes fetes a Vic, Olot, i Moià també semblen tenir molts trets en comú.

Documentalment, però, no s'ha trobat encara el vincle d'unió entre els diferents tallers.

Els rellotges de Gironella

Deu són els rellotges que coneixem procedents d'un taller de rellotgeria situat a la vila de Gironella en el segle XVIII,

dels quals només quatre tenen la inscripció acreditativa de la vila de procedència. Contrastant amb la detallada inscripció de l'únic rellotge de Centelles on hi consta el nom del rellotger, la data i el nom de la vila, els rellotges de Gironella, i no tots, només porten gravat a l'esfera el nom de la vila i, per tant, desconeixem el nom dels artesans que van ser els responsables de la seva fabricació, així com dels anys en que això va succeir.

Les mides dels rellotges són generalment d'uns 200 x 140 x 110 mm i tenen l'esfera simplement rectangular situada verticalment, on a vegades hi consta, a la part superior, el nom de *Gironella* o la frase *Ft en Gironella*.

Tots els rellotges disposen d'una única agulla, la de les hores, que té solidàriament un índex més llarg desplaçable per programar l'hora del despertador. Aquest indicador suplementari gira conjuntament amb l'agulla horària i al passar pel costat

dret del rellotge, dispara el mecanisme del despertador que està situat a l'exterior de la caixa. Aquest sistema de disparar el despertador data dels principis del rellotge mecànic casolà, en els anomenats despertadors monàstics (s. XV-XVI), i no s'ha trobat emprat en cap lloc més des de aquella llunyana època, a part de en un rellotge d'Igualada contemporani.

El pèndol, que falta en la majoria dels rellotges i en algun d'ells no és l'original, ha de ser curt i va situat per davant de l'esfera; generalment tenia forma d'ancora de vaixell.

L'escapament és de paletes, més primitiu encara que l'escapament català, i les rodes transmisoras són de ferro així com tot el bastiment. La major part dels rellotges de Gironella disposen de soneria, alguns d'ells toquen les hores i les mitges hores i els altres també toquen els quarts d'hora. L'autonomia de funcionament és únicament d'un dia.

És comú en diversos rellotges de Gironella una figura solar gravada en el centre de l'esfera i la presència, en el disc horari, de les divisions dels quarts d'hora. Les xifres romanes i els ornaments també han estat gravats sovint amb buril sobre la planxa de llautó que forma l'esfera.

Una característica molt particular dels rellotges de Gironella és una peça angular de ferro que abraça el rellotge per les parts posterior i inferior, i que serveix per donar més solidesa a la seva estructura. L'existència d'aquesta peça en altres rellotges catalans anònims semblants, ha donat una sòlida pista per atribuir el seu origen al mateix taller de Gironella.

En conjunt podem afirmar que les obres dels desconeguts artesans de Gironella tenen la factura més primitiva de totes les mostres de la rellotgeria catalana que coneixem, no pas per provenir d'una època anterior, sino per l'extremadament caduca tecnologia emprada.

Els rellotgers de Gironella no es van limitar a la manufactura de rellotges casolans; en el Museu Etnogràfic de Solsona hi ha un rellotge de campanar que va funcionar a la torre d'Isanta de Solsona i que fou fet a Gironella l'any 1795.

Dels deu rellotges de Gironella inventariats fins el moment, n'hi ha dos en exposició en el Museu Episcopal de Vic que són els únics d'accés públic; en coneixem cinc més en propietat de particulars i en tenim referències fotogràfiques de tres més que estarien actualment en lloc desconegut.

Dels deu rellotges esmentats només n'hi ha quatre que portin el nom de la vila, essent la resta anònims però atribuïbles sense cap dubte a Gironella per la similitud física i tècnica amb els signats.

Eduard Farré i Olivé